

בן איש חי

הרב יואל מנוביץ', ראש ישיבת הגולן

גיבורי הדורות הראשונים

אנו מסתכלים בדורות הראשונים, המסופרים בתורה, בנביאים ובכתובים, אותם הדורות שהיו עסוקים במלחמה - והם הם הגדולים שאנו מתיחסים אליהם בידידות וגדולת קודש... משתוקקים לאמוצם, לכח החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק, ששכן בקרבם. (הראי"ה, אורות המלחמה, ב)

הרב אינו מפרש מי הם הגדולים מהדורות הראשונים המסופרים בתורה שאליהם אנו מתגעגעים. נראה שהרב מכוון לאבות הקדושים, שמהלך חייהם היה רצוף מלחמות, והם מתוארים במקרא ובחז"ל כלוחמים אנשי חיל, ואולי הכוונה היא לבני יעקב, שאביהם בירך אותם איש כגבורתו, או שמא רמז הרב למשה, פנחס יהושע וכלב שגם הם כולם מצוינים בגבורתם.

והנה כשהרב עובר לדבר על הדמויות המסופרות בנביאים, "אותם שאנו משתוקקים לאמוצם, לכוח החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק, ששכן בקרבם", דומה שאין מקום להתלבטות; מיד מזדקרת ועולה לנגד עינינו דמות דיוקנו של נעים זמירות ישראל - דוד המלך המתקשה כארו ביוצאו לקרב.

למנהיגותו של דוד אנו מתוודעים ביורדו אל המלחמה, עוד בטרם התפרסם שהוא מיועד למלכות. כבר אז, בפגישתו הראשונה עם שאול, הוא מספר למלך על מאבקיו וגבורותיו מול האריה והדוב. בהמשך דוד יוצא בגפו להילחם עם גלית הממוגן מכף רגל ועד ראש, ומשם ואילך לאורך חייו מלווים הקרבות והמאבקים החיצוניים והפנימיים את חייו, עד שבסוף ימיו אומר דוד על עצמו "וְהָאֵלֹהִים אָמְרוּ לִי... כִּי אִישׁ מְלַחְמוֹת אַתָּה וְדָמִים שָׁפַכְתָּ" (דברי הימים א' כח, ג).

בתקופה זו של ביסוס המלכות והאחיזה בארץ מתנהלות מלחמות רבות, ומתגלים גיבורים רבים. בפירוט רב מאריך התנ"ך לספר ולציין בשמותיהם את הגיבורים המקיפים את דוד. על פני למעלה משלושים פסוקים לקראת סוף ספר שמואל נמנים שמות הגיבורים וההיררכיה ביניהם (שמואל ב', כג, וביתר פירוט בדברי הימים א'), ובתוך רשימת השמות הארוכה בולט שמו של בניהו בן יהוידע שמלבד ציון שמו מתוארים גם מעשי גבורתו.

בניהו בן יהוידע

הפסוקים מונים את גיבורי דוד ומתארים את עלילות גבורתם. על בניהו בן יהוידע נאמר שהוא איננו משלושת הגיבורים הראשונים, אך הוא נכבד יותר מהשלושים הבאים אחריו. בנוסף מוזכרים בפסוקים שלושה אירועים מלחמתיים המיוחסים לו: הכאת שני לוחמים מיוחדים של מואב, הכאת הארי ביום השלג, והכאת המצרי בחרבו של המצרי.

את בניהו בן יהוידע נפגוש שוב בתחילת ספר מלכים. המלך דוד בערוב ימיו, ואדוניהו בן חגית מתנשא לאמור שימלוך, ומתכנן ליטול את המלכות כנגד רצון אביו. בעוד שר צבאו הוותיק של דוד - יואב בן צרויה - חובר אל אדניהו, צדוק הכהן ובניהו בן יהוידע שומרים אמונים לדוד ומתייצבים לימין המלך. בהמשך, לאחר הסתלקות דוד, נמשח שלמה למלך וממנה את בניהו בן יהוידע לשר הצבא במקום יואב. אחת הפקודות הראשונות שמקבל בניהו מהמלך היא להרוג את יואב. לאחר משא ומתן עם יואב, תוך כדי שהלה אוזח בקרנות המזבח, בניהו בן יהוידע שר צבא שלמה הורג את יואב שר צבא דוד.

ניתן לראות בתמונה הלעומתית של שני שרי הצבא מעין הנגדה ומהלך של התפתחות. כשם שמלכות שלמה היא קומה נוספת על גבי מלכות דוד, שהניחה את היסודות למלכות בישראל, גם שר צבאו של שלמה מהווה תיקון לכשלו של קודמו. יואב ואחיו הם גיבורים העשויים ללא חת; יואב מסור לעם ישראל בכל מאודו ואין לו משלו כלום. יחד עם זאת, פעם אחר פעם יואב אינו מקבל את מרותו של דוד, והוא מסרב לוותר על הבנתו ולבטל דעתו למלך. בניגוד אליו, בניהו בן יהוידע הוא גיבור מלחמה המתבטל אל המלך, והוא הראשון שמכתיר את שלמה למלך תוך כדי התבטלות מלאה לדוד (מלכים א' א, לו-לז):

וַיַּעַן בְּנֵיהוּ בֶן יְהוֹיָדָע אֶת הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אָמֵן כִּן יֵאמַר ה' אֱלֹהֵי אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ:
כַּאֲשֶׁר הָיָה ה' עִם אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ כִּן יְהִיָּה עִם שְׁלֹמֹה וַיַּגְדֵּל אֶת כְּסָאוֹ מִכֶּסֶּא
אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ דָּוִד:

הנאמנות וההתבטלות למלך באות לידי ביטוי גם בהמשך, כשבניהו הורג את יואב, אדוניהו ושמעי בן גרא. זאת אולי גם הסיבה לכך שמי שנבחר להיות שר הצבא אחרי יואב הוא לא אחד משלושת הגיבורים היושבים ראשונה במלכות, שכן "וַאֲבִישׁי אַחִי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָהּ הוּא רֹאשׁ הַשְּׁלֵטָה" (שמואל ב' כג, יח). אבישי אחי יואב שייך לאסכולה מסוימת, ואילו שר צבא של שלמה מביא עמו רוח שונה.

בן איש חי

תיאור גבורותיו של בניה בן יהוידע כתוב בדרך עלומה שרב בה הנסתר על הגלוי (דברי

הימים א' יא, כב-כה):

בְּנֵיהּ בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חַיִל רַב פְּעָלִים מִן מְקַצְצָאֵל הוּא הִפָּה אֶת שְׁנֵי אַרְיֵאֵל מוֹאָב וְהוּא יָרַד וְהִפָּה אֶת הָאָרִי בְּתוֹךְ הַבּוֹר בְּיוֹם הַשְּׁלֵג: וְהוּא הִפָּה אֶת הָאִישׁ הַמְצָרִי אִישׁ מִדָּה חָמֵשׁ פָּאָמָה וּבִיד הַמְצָרִי חֲנִית פְּמָנוֹר אֲרָגִים וַיָּרַד אֵלָיו בְּשֹׁבֵט וַיְגַזֵּל אֶת הַחֲנִית מִיַּד הַמְצָרִי וַיַּהַרְגֵהוּ בְּחֲנִיתוֹ: אֵלָה עָשָׂה בְּנֵיהּ בֶּן יְהוֹיָדָע וְלוֹ שֵׁם בְּשִׁלּוּשָׁה הַגְּבָרִים: מִן הַשְּׁלּוּשִׁים הַנּוֹ נִכְבָּד הוּא וְאֵל הַשְּׁלּוּשָׁה לֹא בָּא וַיִּשְׁמֵהוּ דָּוִד עַל מְשִׁמְעָתוֹ:

בקריאה פשוטה, לפנינו תיאור מעשי גבורה הרואיים של איש מלחמה הנלחם מול אויבים קשים ומול איתני טבע וחיות טרף, ויכול לכולם. בהתבוננות נוספת, הפסוקים מזכירים ומבזיקים באופן מובהק את המפגש של דוד וגלית. הן בניהו בן יהוידע והן דוד הם "בני איש", בניהו "בן איש חיל רב פעלים", "ודוד בן איש אפרתי הזה מבית לָחֶם יְהוּדָה וְשֵׁמוֹ יִשִׁי" (שמואל א' יז, יב). בן יהוידע מכה את הארי בתוך הבור, וגם בן ישי מכה את הארי ואת הדב ומציל מפיהם את השה. גם תיאור האויב המצרי, גובהו וכלי נשקו, מזכיר את "איש הפלתי, גלית, בגובהו ובחרבו. הפרט השווה הבולט ביותר, הוא ששניהם הורגים את האויב בחרבו של האויב, וזאת לאחר ששניהם יוצאים למערכה מצוידים בכלי נשק בלתי קונבנציונליים; דוד ניצב לפני גלית במקלו ובחלוקי אבנים, ובניהו יורד להילחם בשבט - במקל. הנתון הזה כמובן מגדיל את ההערכה אליהם, שכן פתיחת הקרב בנחיתות צבאית מובהקת והבסת האויב חרף זאת, מעצימות עד למאוד את גבורת הלוחם.

אפשר שהדמיון בין תיאורי הקרבות מבקש ללמד אותנו על דמיון בין האישים. שניהם לוחמים עזי נפש היוצאים במסירות נפש למען כבוד ישראל, אבל כלי הנשק העומדים לרשותם הם כלים אזרחיים מאולתרים, כלי עבודה של חקלאים - מקלות ואבנים. החרב אינה שלהם, היא אינה טבעית להם; הם הורגים במקצועיות, אבל מתוך אילוץ. ללמדנו שהם לוחמים אמיצי לב שחרבם לא תִשׁוּג אחר וקשתם לא תשוב ריקם, אבל לא זו אומנותם, לא זה ייעודם. החרב אינה משוש חייהם; "וְעַל חֶרֶבָה תִּחְיֶה" (בראשית כז, מ) ברכת עשיו היא. נראה להביא חיזוק להבנה זו מסוגיית הגמרא בבבא קמא, שם הגמרא מבקשת לדייק את הגדרת הגזלה ומביאה לשם כך מקור מהתנ"ך: "ואלא גזלן היכי דמי? אמר ר' אבהו: כגון בניהו בן יהוידע, שנאמר:

וַיִּגְדֹּל אֶת הַחֲנִית מִיַּד הַמִּצְרִי וַיַּהַרְגֵהוּ בַּחֲנִיתוֹ” (בבא קמא עט, ב). נטילת חרב המצרי על ידי בניהו היא המקור לגזל, זהו הביטוי המובהק ביותר לאדם שנוטל חפץ שאינו שייך לו.

חילום לאורייתא

כך נפתחת רשימת גיבורי דוד: “אֵלֶּה שְׁמוֹת הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר לְדָוִד יָשֵׁב בַּשָּׂבָת תַּחֲמַנִּי רֹאשׁ הַשְּׁלֵשִׁי הוּא עֲדִינוּ הָעֶצְנִי עַל שְׁמֹנֶה מֵאוֹת חָלָל בְּפַעַם אַחַת” (שמואל ב' כג, יח). פסוק זה נדרש על ידי חז”ל (מועד קטן טז, ב) כמתאר דווקא את עולמו התורני, המיידות והרוחני של דוד:

”אֵלֶּה שְׁמוֹת הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר לְדָוִד יָשֵׁב בַּשָּׂבָת וגו’”, מאי קאמר? - אמר רבי אבהו, הכי קאמר, ואלה שמות גבורותיו של דוד: “יָשֵׁב בַּשָּׂבָת” - בשעה שהיה יושב בישיבה לא היה יושב על גבי כרים וכסתות, אלא על גבי קרקע... “הוּא עֲדִינוּ הָעֶצְנִי” - כשהיה יושב ועוסק בתורה - היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה - היה מקשה עצמו כעץ.

באופן דומה דרשו חז”ל גם את הפסוקים המתארים את גבורתו של בניהו בן יהוידע כמדברים על גבורה במלחמתה של תורה (ברכות ד, א; יח, ב):

בניהו בן יהוידע - זה סנהדרין, ואביתר - אלו אורים ותומים, וכן הוא אומר: “וּבְנֵיהוּ בֶן יְהוֹיָדָע עַל הַפְּרִתִּי וְהַפְּלִיתִי”; ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי? כרתי - שכורתים דבריהם, פלתי - שמופלאים בדבריהם.

”וּבְנֵיהוּ בֶן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חַי רַב פְּעָלִים מְקַבְּצָאֵל הוּא הִפָּה אֶת שְׁנֵי אַרְאֵל מוֹאֵב וְהוּא יָרַד וְהִפָּה אֶת הָאָרִי בְּתוֹךְ הַבָּאָר בְּיוֹם הַשְּׁלֵג”. “בֶּן אִישׁ חַי”, אטו כולי עלמא בני מתי נינהו? אלא, בן איש חי - שאפילו במיתתו קרוי חי; “רַב פְּעָלִים מְקַבְּצָאֵל” - שריבה וקבץ פועלים לתורה; ו”הוּא הִפָּה אֶת שְׁנֵי אַרְאֵל מוֹאֵב” - שלא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני; וְהוּא יָרַד וְהִפָּה אֶת הָאָרִי בְּתוֹךְ הַבָּאָר בְּיוֹם הַשְּׁלֵג” - איכא דאמרי: דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל, איכא דאמרי דתנא סיפרא דבי רב ביומא דסיתוא.

אם עד כה למדנו שהחרב הייתה אצל הגיבורים הללו רק לעת מצוא, מוסיפים חז”ל קומה ומלמדים שלא רק שאין המלחמה אומנותם אלא שאומנותם תורתם. מדרשות הפסוקים עולה שתיאורי הגבורה הם תיאורי מלחמתה של תורה, וכי בגדולי עולם עסקינו, כאלה שהעפילו לגבהים במידות, בגבורת הנפש, ובעמלה של תורה.

עשרה בטבת

צום עשרה בטבת מופיע במפורש בנביא כיום שבו סמך מלך בבל על ירושלים (יחזקאל כד, א ועוד). בסליחות לעשרה בטבת של בני אשכנז מופיעים עוד שני אירועים שעליהם נקבע הצום: "אָזְכְּרָה מְצוּק אֲשֶׁר קָרָאֲנִי, בְּשֵׁלֶשׁ מִפְּנֵי מַכּוֹת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה הַכִּנִּי". שני האירועים הנוספים הם תרגום התורה ליוונית בימי תלמי המלך, ומות עזרא הסופר.

מעניין שבתרגום לדברי הימים (א' יא, כו) המיוחס לרב יוסף, מופיע אירוע נוסף, ומצוין שגם הוא קרה ביום עשרה בטבת:

בְּנֵיהָ בַר יְהוֹנָדָע בַּר גִּבְרַת דְּחֵיל חֲטָאִין, וְלִיהָ עוֹבְדֵיין טְבִין מִן קְבָצָאָל. הוּא קִטְלַת יַת תְּרִין רַבְרָבִי מוֹאֵב דְּהוּוֹן דְּמִן לְתִרִין אַרְיִין תְּקִיפִין. הוּא נָחַת וְקִטְלַת יַת אַרְיִין בְּמַצַּע גּוּבָא בְּיוֹמָא דְתַלְגָּא. הוּא הָוָה צְדִיקָא רַבָּא דְלֵא הָוָה דִּיקְמָה לֵא בְּמַקְדָּשָׁא קְדֻמָּאָה וְלֵא בְּמַקְדָּשָׁא תְּנַנְנָא. יוֹמָא חֲדָא דְחַקְתָּ רְגִלְיָהּ בְּחַדְרֵנָא דְמִית וְנָחַת לְשִׁילוּחַ וְתַבְרַת גְּזִיזָא דְבְרָדָא וְטַבַּל וְסִלְקִי וְתַנְנָא סְפָרָא דְבִי רַב הוּא סְפָרָא דְאִוְרִית כְּהֵנָּא בְּיוֹמָא זֹוּטָא דְסִתְנָא **בְּעֶשְׂרָא יוֹמִין בְּיַרְחָא דְטַבַּת.**

האמורא רב יוסף קושר את תיאור גבורתו של בניהו בן יהוידע ליום עשרה בטבת. ובין אם מדובר על גבורת המלחמה כפשוטו ובין אם על גבורת הרוח במלחמתה של תורה, צריך להבין את ההקשר לעשרה בטבת ומה ראה התרגום לציין את התאריך.

גאון עוזכם

בתוך פסוקי הפורענות של פרשת "בחקותי" אומרת התורה: "וְאִם עַד אֵלֶּה לֹא תִשְׁמָעוּ לִי וְיִסְפְּתִי לְיִסְרָה אֶתְכֶם שְׁבַע עַל חַטֹּאתֵיכֶם: וְשִׁבַּרְתִּי אֶת גְּאוֹן עֵזְכֶם..." (ויקרא כו, יח-ט). במדרש תורת כהנים (ספרא בחוקותי ב, ה, ב) הביא מדברי התנאים שלוש אפשרויות לביאור המילים "גְּאוֹן עֵזְכֶם":

"וְשִׁבַּרְתִּי אֶת גְּאוֹן עֵזְכֶם", **זוה בית המקדש**, וכן הוא אומר: "הִנְנִי מְחַלְלֵת אֶת מַקְדָּשֵׁי גְאוֹן עֵזְכֶם" (יחזקאל כד, כא). ר"ע אומר: "וְשִׁבַּרְתִּי אֶת גְּאוֹן עֵזְכֶם", **אלו הגבורים שבישראל כגון יואב בן צרויה וחביריו**. אחרים אומרים: "וְשִׁבַּרְתִּי אֶת גְּאוֹן עֵזְכֶם", **אילו הגאים**, שהם גאונם של ישראל כגון פפוס בן יהודה ולוליינוס אלכסנדרי וחביריו.

התנאים שחוו את החורבן הנורא פירשו שפסוקי הפורענות מדברים על השבר הגדול

שהיה בימיהם - חורבן בית המקדש, וכן על מותם של האחים פפוס ולולינוס שניסו לבנות מחדש את בית המקדש ברישיון אדריאנוס (בראשית רבה פרשה טד). יוצא דופן הוא פירושו של רבי עקיבא, מה ראה לדרוש את המילים "גאון עוזכם" בהקשר של יואב בן צרויה וחבריו? נראה שבעיני רבי עקיבא יואב וחבריו, גיבורי דוד, מבטאים קומה של שלימות גאולית, המשלבת גבורה וזקיפת קומה לאומית עם יראת שמיים וגדלות תורנית. דבר זה משול כשריפת בית מקדשנו. גאוותם של ישראל נפגמה בהיעלמות גיבורי דוד וממילא חסרה בהופעת שם ה', שעל ישראל גאוותו.¹

בעשרה בטבת התחיל החורבן. זה היום בו סמך מלך בבל על ירושלים. זה היום בו הודה והדרה של התורה הוסר, כשתורגמה ליוונית, וזה היום בו הסתלק מי שהיה ראוי שתינתן תורה על ידו, עזרא הסופר. ומוסיף בעל התרגום על ספר דברי הימים, רב יוסף סגי נהור צופה הגאולה, שאמר: "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה" (סנהדרין צח, ב), שביום הזה התגלתה שלמות של גבורת החומר והרוח של בניהו בן יהוידע, סמל לשלמות של תורה וגאולה, איש חי רב פעלים. ביום עשרה בטבת בשעה שחורבנו מוטל ולפנינו ואנו מצפים בעיניים כלות להשבת שכניה לציון, אנו נזכרים גם בדמותו של שר הצבא בניהו בן יהוידע המבטאת גבורה יהודית לאומית שלמה.

שנת תשפ"ד תיחרט בזיכרון הלאומי כשנה מטלטלת, ששיאה מלחמת שמחת תורה, שבה ספג עם ישראל מהלומה קשה, אולי הקשה ביותר, מאז שב לארצו, אך בתוך ההסתר הגדול זכה גם לגלות את עצמו בגדלותו. מיד עם פרוץ המלחמה, מאות אלפי חיילי מילואים צבאו על נקודות הגיוס בבקשה להיות שותפים במאמץ המלחמתי. רבים עצרו את ה"טיול הגדול" או את השליחות ושבו ארצה מחו"ל על מנת להתגייס. הלוחמים הללו הם בעלי משפחות, אנשי מקצועות חופשיים, אנשי ספר, תלמידי חכמים, אומנים, ומהנדסים. גם חיילי הסדיר לא גויסו לכל החיים; הם נערים בעלי חלומות ושאיפות, המבקשים לממש את כישרונותיהם ויכולותיהם בכל מגוון תחומי החיים לאחר שירותם הצבאי.

סיפר נדבן מאחד הארגונים שמעבר לים, על שהופנתה לאחת החטיבות הצעה לשלוח

1 הגאון הרב ראובן מרגליות בספרו "עוללות" (עמ' 38-40) מקשה על דרשתו של רבי עקיבא, ושואל מה ראה להפליג אלף שנה קודם לתקופתו ולדרוש את הפסוקים על יואב בן צרויה שר צבא דוד? ומבאר בעל המרגליות, שרבי עקיבא מיצר על מות בר כוכבא ורואה בנפילתו חורבן מחדש, גניזת התקווה והחלום, אך הוא מנוע מלומר זאת מפחד הרומיים. על כן השתמש בדמותו של שר צבא דוד שכשל בשפכו דם נקי בהריגת עמשא בן יתר, ובכך הוא מסמל את בר כוכבא מוביל המרד הגיבור, שנתפס גם הוא על דם נקיים בהריגת רבי אליעזר המודעי, אשר ישב בביתו והתפלל ולמד להצלחת חייליו של בר כוכבא.

רשימת בקשות להשלמת חוסרים ללוחמים, ובעוד הם ציפו שיתבקשו לסייע בעזרי לחימה והתגוננות, לתדהמתם ביקשו הלוחמים ציוד מלחמתי כמו: מפוחיות פה, גיטרה אקוסטית, רב מכר היסטוריוסופי עב קרס ועוד. חיילי צבא ההגנה לישראל אינם שכירי חרב ואינם גסים במלחמתם, הם אמנם כאריות בקרב, מחרפים נפשם במסירות ולוחמים במקצועיות, אבל החרב אינה טבעית להם ואינה שאיפת חייהם, היא גזולה בידם, היא אצלם מכורח ואילוץ.

פרק מפואר במלחמה הנוכחית רשמו עשרות אלפי תלמידי ובוגרי ישיבות ההסדר, הישיבות הגבוהות והמכניות שהיו כעמוד האש ההולך לפני המחנה. לוחמים אלה "תנו סיפרא דבי רב ביומא דסיתוא" בעת המלחמה, ועל כך תעיד כמות מסכתות שוטנשטיין בכריכה רכה שהודפסו ללוחמים, והם אלו שגם אחזו בחרבו של האויב והרגו אותו בחרבו.

בתפילת על הניסים אנו אומרים "מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים"; לכאורה זהו ניסוח צורם: וכי מה שייך לכנות את היוונים הרשעים "גיבורים"? הלא המכבים הם הגיבורים! אלא שאנו מתייחסים לשכירי החרב היוונים כגיבורים מקצועיים, ששפיכת דם זו מלאכתם. ואילו בני חשמונאי הם מילואימניקים, יהודים טובים שעזבו איש איש את אומנותו ובאו מהערים והכפרים ללחום את מלחמת ה', אך הם אינם נראים כצבא מסודר וכגיבורים מאורגנים. הקב"ה נותן את הגיבורים שכירי החרב ביד ה"חלשים", החמושים בגבורת הרוח.

חורף שנת תשפ"ד. שפתותיהם של דוד וגיבוריו ובניהו בן יהוידע דובבות בקבר.